

Katowice, 31 sierpnia 2023 r.

dr hab. Sławomira Kamińska-Berezowska
Instytut Socjologii, Uniwersytet Śląski w Katowicach
40-007 Katowice, ul. Bankowa 11.
mail: slawomira.kaminska-berezowska@us.edu.pl

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani Martyny A. Krogulec pt. „Postrzeganie osób z nadmierną masą ciała na polskim rynku pracy” przygotowanej pod kierunkiem prof. dr hab. Danuty Walczak-Duraj i promotora pomocniczego dr Łukasza Kutyla w Uniwersytecie Łódzkim na Wydziale Ekonomiczno-Socjologicznym w Katedrze Socjologii Polityki i Moralności

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska „Postrzeganie osób z nadmierną masą ciała na polskim rynku pracy” mieści się na pograniczu socjologii ciała i socjologii pracy, a to składa się na otworzenie bardzo interesujących perspektyw analiz badawczych. Warto przy tym podkreślić, że problemy funkcjonowania osób z nadmierną masą ciała na krajowym rynku pracy są ciągle niedostatecznie obecne w polskich badaniach socjologicznych, a więc już samo podjęcie tej tematyki należy potraktować jako odnoszące się do ważnych wyzwań współczesności. Na strukturę formalną recenzowanej pracy składa się siedem rozdziałów, które poprzedzone są wprowadzeniem, a uwieńczone wnioskami końcowymi z badań, zakończeniem, bibliografią, netografią i aneksem. Całość tak skonstruowanej rozprawy liczy 332 strony i posiada wyraźnie wyodrębnione trzy części - teoretyczną, metodologiczną i empiryczną. Wszystkie trzy części dysertacji są kompatybilne i tworzą przejrzystą strukturę. Przypisy wykonane są starannie i w sposób tradycyjny związany z umieszczaniem ich na dole strony, co ułatwia czytanie. Podobnie starannie jest wykonana bibliografia i netografia, przy czym obie są adekwatne do poruszanej problematyki (choć w zakresie dotyczącym kwestii metodologicznych mogły być poszerzone).

Na część teoretyczną pracy składają się cztery rozdziały. Pierwszy rozdział zatytułowany „Ciało i kontrola – ujęcie teoretyczne” koncentruje się na skonfrontowaniu zagadnienia cielesności w ujęciu klasycznym i współczesnym. W tym rozdziale Autorka zwraca uwagę, za Bryanem S. Turnerem, na brak zainteresowania klasycznej socjologii problemami ciała, co mogło wynikać z wielu przyczyn, w tym tych związanych ze skupieniem się ówczesnych badaczy na analizach makrostrukturalnych zmian modeli społeczeństw czy z przyjmowanym

przez nich podejściem do ujmowania ludzkiej sprawczości jako efektu funkcjonowania umysłu i świadomości, jak też z odrzuceniem wizji człowieka ucieleśnionego. Dodatkowo Pani Martyna A. Krogulec, za Chrisem Shilling, zauważa kolejne powody, dla których klasyczna socjologia nie interesowała się cielesnością człowieka, jak też wskazuje współczesną socjologię jako odkrywającą znaczenie tego obszaru analiz. Temu nowemu podejściu do refleksji nad cielesnością służy omówienie problemów społecznego konstruowania ciała i jego kontrolowania, w tym koncepcji Michela Foucault (w kontekście biowładzy). Z tym jest związany problem samokontroli, dyscyplinowania ciała i prowadzenia działań naprawczych oraz związanych z tym paradoksów (np. dyktatu wzorców i faktycznej struktury ciała, przymusu pracy nad zmianą ciała i wymogu akceptacji dla ciała). W tym rozdziale dostrzeżone jest też znaczenie płci dla konstruowania „właściwej” cielesności oraz moc oddziaływania kultury slim/fit, ale omówienie tego ostatniego terminu pozostawia poczucie niedosytu, w tym zwłaszcza w kontekście znaczenia kultury organizacyjnej i dopasowania pracowników opartego o wspólnie podzielane wartości. Warto też zauważyć, że Doktorantka widzi w tej części rozprawy także rolę feministycznej krytyki dla nieosiągalnych kanonów idealnej urody i powiązanej z nią kultury slim/fit, choć analizy te mogłyby być poszerzone o wskazanie niektórych promowanych medialnie wzorców idealnych ciał. Podobnie wart rozwinięcia jest tu problem pracy nad budową idealnego ciała czy zauważenie pracy ciałem niektórych uczestników kultury slim/fit (np. modelek i modeli czy aktorek i aktorów). Ogólnie, pomimo powyższych drobnych uwag krytycznych, uważam, że rozdział dobrze i ciekawie wprowadza w tematykę rozprawy.

Rozdział drugi koncentruje się na rozumieniu nadmiernej masy ciała, omawia wskaźnik Body Mass Index (BMI), pokazuje liczbową skalę nadwagi i otyłości w Polsce, podejmuje kwestie przyczyn występowania tego zjawiska (biologicznych, psychologicznych i społecznych, z uwagą skupioną na tych ostatnich), omawia wzrost problemów nadmiernej masy ciała ze względu na pandemię COVID-19, jak też kwestie konsekwencji zaburzeń odżywiania związanych z nadwagą. Jest to również rozdział w pełni wpisujący się w podejmowaną tematykę i pokazujący jej rozległość, w tym tą dotyczącą skutków indywidualnych (cierpienie, obniżenie poczucia własnej wartości, zagrożenia dla zdrowia) i społecznych (problemy napiętnowania, dyskryminacji, obciążenie budżetów systemu ochrony zdrowia). W tym rozdziale jako jedynym wspomniane jest też inne zaburzenie odżywiania – bulimia psychiczna, ale nie występuje tu odniesienie do anoreksji, choć zarówno bulimię, jak i anoreksję można uznać za rodzaj przeciwieństwa nadwagi i otyłości.

Kolejny rozdział nosi tytuł „Stygmatyzacja – stereotypizacja i dyskryminacja ze względu na nadmierną masę ciała” i jest bardzo istotny z punktu widzenia tematyki całości rozprawy. Autorka podkreśla tu połączenie pojęcia stereotypizacji ze stygmatyzacją i ich wzajemne uzupełnianie się. Zwraca uwagę na miejsca, w których osoby otyłe spotkać się mogą ze stygmatyzacją, w tym na rodzinę, szkołę i środowisko rówieśnicze, centra handlowe i placówki ochrony zdrowia. Następnie podejmuje problem weightismu wskazując jego formy (wzrokowe, werbalne, fizyczne, psychiczne, prawne, technologiczne, architektoniczne i społeczne) oraz podstawowe przyczyny tego zjawiska (strach przed otyłością, poczucie wyższości, stereotypy, przyzwolenie społeczne dla piętnowania nadmiernej masy ciała). Bardzo interesujące jest tu uzupełnienie omawiania problemów osób z nadwagą na rynku pracy w oparciu o analizy wypowiedzi na forach internetowych. Rozdział wieńczy wskazanie praw antidyskryminacyjnych oraz organizacji udzielających informacji i wsparcia osobom z nadmierną masą ciała. Jest to też kolejny bardzo ciekawie napisany rozdział, chociaż nie podejmuje on problemów dyskryminacji wielokrotnej.

Ostatni rozdział części teoretycznej ma tytuł „Polski rynek pracy a osoby z nadmierną masą ciała” i rozpoczyna się od ogólnej charakterystyki tego rynku po ponad 30 latach od transformacji. Szczególna uwaga została w tym rozdziale poświęcona postfordowskiej elastyczności współczesnych form zatrudnienia, które omawiane są w kolejnych podrozdziałach. Odrębny podrozdział stanowi omówienie umów o pracę opartych o Kodeks Pracy (umowy na czas nieokreślony, umowy na okres próbny, umowy na czas określony, umowy pracy na okres wykonywania określonej pracy), inny podrozdział omawia zatrudnienie w oparciu o umowy cywilnoprawne (umowa – zlecenie, umowa o dzieło, umowa agencyjna), a kolejny pokazuje pozostałe formy zatrudnienia (w tym: leasing pracowniczy, pracę na wezwanie, dzielenie pracy, outsourcing i samozatrudnienie). W tym sensie rozdział ten koncentruje się na funkcjonujących na polskim rynku pracy rozwiązaniach prawnych, choć stara się też wskazywać konsekwencje tych form zatrudnienia dla pracodawców i pracobiorców. Warunki tego zatrudnienia są też odniesione do osób z nadmierną masą ciała ze wskazaniem czynników mogących wpływać na pogłębienie nadwagi. Krótko zarysowany został polski rynek pracy przed pandemią Covid-19 (ze szczególną uwagą poświęconą funkcjonowaniu na nim pracowników zróżnicowanych ze względu na płeć, w tym w aspekcie: poziomu zatrudnienia, stopy bezrobocia, wymiaru zatrudnienia), jak też wskazane zostały główne zmiany zachodzące na rynku w wyniku pandemii (w tym dotyczące: pracy zdalnej, rozwoju kompetencji cyfrowych, automatyzacji i nowych technologii, przebranżowienia,

rekrutacji online). W analizach zmian rynku pracy pod wpływem pandemii uwaga poświęcona jej konsekwencjom dla różnych typów pracowników mogłaby być, oczywiście, zwiększona, bo jest to obszerne zagadnienie.

Część metodologiczna badań własnych jest przedstawiona w piątym rozdziale, gdzie są zaprezentowane: uzasadnienia badań, ich cele i podstawowe problemy badawcze, hipotezy badawcze, metody i techniki badań wraz z prezentacją narzędzia badawczego oraz sposób doboru próby badawczej i ogólna charakterystyka badanych. Uzasadnieniem badań jest nie tylko luka badawcza dotycząca analiz funkcjonowania osób z nadwagą na polskim rynku pracy, lecz też wzrastający liczbowo charakter problemu i jego wieloaspektowe konsekwencje. Warto więc docenić fakt, że Doktorantka dostrzegła wagę tego zagadnienia i podjęła się analiz tej problematyki. Pani Martyna Krogulec wskazuje tutaj główny cel swojej rozprawy, którym jest „...opis, analiza i interpretacja sposobu postrzegania osób z nadmierną masą ciała w miejscu pracy z dwóch perspektyw: managerów i specjalistów ds. HR oraz osób aktywnych na rynku pracy.” (s.119). Następnie Autorka pokazuje siedem celów szczegółowych. Moje krytyczne uwagi dotyczą pierwszego celu szczegółowego (s. 119), w którym niefortunnie zostało użyte słowo dotyczące wzorców formułowanych przez popkulturę, choć, faktycznie, o wzorcach osób z nadmierną masą ciała w kulturze masowej Doktorantka nie pisze ani w części teoretycznej ani w empirycznej, w tym o pojawiających się ich wizerunkach w literaturze, mediach (np. w prasie kobiecej) czy filmie. Rozumiem, że jest to przejęzyczenie i chodziło tu o szeroko rozumiane wzorce kulturowe (ale będę prosić o ustosunkowanie się do tej kwestii w toku publicznej obrony rozprawy). Jeśli chodzi o pytania badawcze, to są one poprawnie postawione w kontekście wskazanych celów badawczych i przy założeniu ich odniesienia do uczestników badań (czyli pierwsze pytanie badawcze można uszczegółowić pytając – „Kto obecnie jest postrzegany przez uczestników badań jako osoba z nadmierną masą ciała?”). Analogicznie można uszczegółowić trzecie i czwarte pytanie badawcze. Pozytywnie oceniam decyzję Doktorantki o wykorzystaniu ilościowych i jakościowych metod badawczych oraz przedstawienie w badaniach ilościowych trzech hipotez badawczych, choć hipoteza druga mogła być sformułowana nieco zręczniejsz i odnosić się raczej do wyższego poziomu tolerancji (a nie do progu tolerancji, tym bardziej, że na stronie 123 pojawiła się literówka i zamiast słowa „próg” jest słowo „prób”). W badaniach jakościowych został wskazany charakter doboru próby badawczej, ale przy badaniach ilościowych już nie. Autorka zwraca za to uwagę na problemy pandemii, które zmusiły ją do rezygnacji ze zogniskowanych wywiadów grupowych na rzecz wywiadów swobodnych przeprowadzanych przez Internet, przy czym ta decyzja wydaje mi się

nie tylko w pełni zrozumiała, ale też trafna z punktu widzenia zakładanych celów badawczych. Jeśli chodzi o jakościowe narzędzia badawcze, to w rozdziale metodologicznym przytoczone są dyspozycje do wywiadów, a w aneksie zamieszczony jest klucz kodowy do treści wywiadów swobodnych oraz przykładowa transkrypcja wywiadu. Narzędziem do badań ilościowych typu CAWI (*Computer-Assisted Web Interview*) jest ankieta internetowa, której kwestionariusz został umieszczony w aneksie rozprawy. Narzędzie to w zasadzie zostało zbudowane poprawnie, bo zakładam, że w wersji internetowej respondent był przekierowany do określonych pytań zgodnie z wcześniejszym typem odpowiedzi (np. wypowiadał się o częstotliwości czy rezultatach diety, tylko jeśli wcześniej zadeklarował, że w ogóle je stosował). Kontrowersyjny jest, w mojej ocenie, zabieg zawężenia kafeterii odpowiedzi w pytaniu 11 oraz pytaniu 12 ankiety (s. 279), choć jest on celowo zastosowany przez Doktorantkę (a jednak będę prosić o szersze jego uzasadnienie w toku publicznej obrony). Pozytywnie oceniam za to dokonanie pilotażu obu narzędzi badawczych, jak też, zgodnie z dobrym obyczajem naukowym, przytoczenie w rozdziale metodologicznym ogólnej charakterystyki badanych, w tym tych uczestniczących w badaniach ilościowych (541 kompletnie wypełnionych ankiet) i jakościowych (31 wywiadów). Generalnie zaprezentowany wybór strategii badawczej jest trafny, oryginalny i dotyczy ważnych społecznie zagadnień, a sam rozdział i projekt badań jest, mimo drobnych uwag krytycznych, poprawny.

Na część empiryczną składają się dwa obszerne rozdziały, jeden analizujący badania ilościowe, a drugi jakościowe. Rozdział szósty to prezentacja wyników badań ilościowych opartych o ankietę internetową. Autorka zwraca uwagę, że badania mają niereprezentatywny charakter, ale zakłócenia proporcji próby badawczej i faktycznej struktury polskiego rynku pracy są spore, w tym zwłaszcza w zakresie płci (82,8% respondentów to kobiety) oraz w zakresie wieku (bo 85,4% respondentów nie przekroczyło 44 lat). W tym sensie dodatkowo warto pamiętać, że badań nie należy uogólniać. Do analizy badawczej zostało zakwalifikowanych 541 ankiet, ale z toku analizy danych z tabeli nr 12 (s. 149) wynika, że braki danych umożliwiające wyliczenie BMI ograniczyły tę liczbę do 528 kwestionariuszy, które są użyteczne przy korelowaniu tej wielkości z innymi. Jeśli chodzi o zastosowany sposób analizy stereotypów osób z nadmierną masą ciała, to zasługuje on na uznanie ze względu na przejrzystość tego podejścia i szerokie omówienie problemu (w tym w tabeli nr 24 i nr 25). Warto też zaznaczyć poprawność i estetykę zaprezentowanych przez Autorkę wykresów i tabeli (choć z recenzyjnego obowiązku wspomnę też o literówce w tytule wykresu nr 23). Dyskusyjne wydaje się jednak zweryfikowanie hipotezy pierwszej w oparciu o nieco kontrowersyjne

pytanie nr 11 oraz pytanie nr 12 kwestionariusza ankiety (s. 173, s. 176), bo wiązały się one z zawężonym charakterem kafeterii przez brak wyboru „trudno powiedzieć” (a więc będę prosić Doktorantkę o wyjaśnienie tej kwestii w toku publicznej obrony). Sądzę też, że w ramach tych analiz warto było nieco więcej uwagi poświęcić różnicom między pracą na stanowiskach fizycznych i umysłowych. Problemy jasnej prezentacji weryfikacji hipotezy drugiej wiązać się mogą, moim zdaniem, ze wskazanym przeze mnie już wcześniej, jej niefortunnym sformułowaniem, ale trzecia hipoteza dotycząca korelacji zadowolenia z pracy i poziomu BMI została w rozdziale wprost i jasno przedstawiona. Uważam, że warto docenić stosowane w rozprawie analizy istotności statystycznej, wykorzystanie współczynnika korelacji Pearsona, jak też odwołanie się do zmiennej latentnej czy współczynnika alfa Cronbacha. Ogólnie przedstawiony rozdział świadczy o wykorzystaniu programu SPSS do analiz otrzymanych danych z ankiet oraz o umiejętności ich interpretacji.

Ostatni rozdział prezentuje wyniki badań jakościowych przeprowadzonych ze specjalistami ds. HR i menedżerami, a podjęte analizy w pełni odpowiadają wcześniej postawionym pytaniom badawczym. Rozdział stanowi, moim zdaniem, szczególnie ciekawą i wartościową część pracy. Są w nim przedstawione problemy osób z nadwagą i otyłością na różnych etapach procesu kadrowego (w tym w toku rekrutacji i selekcji, ocen pracowniczych, możliwości rozwoju i awansu oraz derekrutacji). Same przeprowadzone przez Doktorantkę wywiady swobodne przyczyniają się również do zwiększenia lub nawet, po prostu, do podjęcia przez rozmówców refleksji nad nadwagą i otyłością, związanymi z tym stereotypami i wyzwaniem procesu kadrowego. Dzięki wywiadam plastycznie zobrazowane zostały społecznie konstruowane obrazy osób z nadwagą i otyłością, jak również problemy zatrudniania osób z otyłością i nadwagą na stanowiskach związanych z pracą fizyczną lub umysłową. Jednym z ciekawych wyników analiz jest zobrazowanie praktyk działań dyskryminujących ze względu na nadmierną masę ciała (w tym przy rekrutacji, selekcji, przy ocenach pracowniczych czy wyjazdach szkoleniowych i integracyjnych). Podobnie, istotnym walorem tej części badań jest opis potencjalnych działań antydyskryminacyjnych możliwych do przeprowadzenia w firmach, jak też przegląd indywidualnych strategii radzenia sobie z dyskryminacją przez doświadczające jej osoby. W rozdziale podjęte zostały także kwestie powiązań nadmiernej masy ciała i pandemii z podkreśleniem wieloaspektowości tej problematyki. Można uznać, że swoistym dopełnieniem tych analiz jest zamieszczona w aneksie transkrypcja jednego z przeprowadzonych wywiadów swobodnych oraz wylaniające się tam wątki, choć części z nich w rozdziale nie poruszono, czyli po pierwsze odmienności kultur narodowych w postrzeganiu

otyłości w procesie kadrowym, a po drugie kumulatywnego charakteru dyskryminacji (w związku z tym będą chciała w toku publicznej obrony prosić Doktorantkę o wyjaśnienie podejścia do kwestii dyskryminacji wielokrotnej).

Całość rozprawy wieńczą wnioski końcowe stanowiące podsumowanie przeprowadzonych badań jakościowych i ilościowych. Warto podkreślić, że przeprowadzone analizy empiryczne, pomimo wcześniej wskazanych uwag krytycznych, dobrze świadczą o warsztacie badawczym Pani Martyny A. Krogulec i pozwalają na udzielenie odpowiedzi na postawione pytania badawcze. W zestawionych wnioskach końcowych Doktorantka syntetycznie odnosi się do ogółu przeprowadzonych analiz badawczych i wiąże to z pesymistyczną refleksją o występowaniu dyskryminacji ze względu na nadmierną masę ciała oraz związanymi z tym problemami obniżenia jakości życia zawodowego tej kategorii osób.

Konkluzja

Ogólnie oceniam rozprawę jako bardzo wartościową, zawierającą bogaty materiał teoretyczny i empiryczny, jak też stanowiącą oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Praca jest również istotna ze względu na charakter podjętej problematyki, która jest w bardzo niewielkim stopniu obecna w polskiej literaturze socjologicznej, chociaż nabiera coraz większego społecznego znaczenia. Z tych powodów przedstawione przeze mnie powyżej uwagi krytyczne warto rozważyć zwłaszcza przy rozpowszechnianiu wyników przeprowadzanych analiz czy w przypadku decyzji o ich całościowej publikacji.

Uważam, że rozprawa Pani Martyny A. Krogulec pt. „Postrzeganie osób z nadmierną masą ciała na polskim rynku pracy” spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim, określonym w art. 13. ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (z dnia 14 marca 2003 r., DZ.U. Nr 65, poz. 595, z późn. zm.), tzn. stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, jak również uwidacznia ogólną wiedzę teoretyczną oraz metodologiczne umiejętności związane z samodzielnym analizowaniem problemów badawczych. Zdecydowanie wnoszę więc o dopuszczenie Pani Martyny A. Krogulec do dalszych etapów przewodu doktorskiego zmierzającego do nadania stopnia doktora nauk społecznych w dyscyplinie nauki socjologiczne.

J. Kamińska-Berezowska